

HAMMERSTEIN JUDIT
Amikor lesújt a végzet

Benedek Szabolcs *A fiumei cápa* című, 2017-ben megjelent műve városregényként, de Monarchia-regényként is olvasható. A mű ugyanis a XX. század eleji Fiumébe kalauzolja az olvasót. Az Adriai-tenger partján fekvő város – amely korábban számos esszé, kultúrtörténeti monográfia, tanulmány, útirajz, irodalmi szöveg ihletője volt már – nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchiát reprezentálja kicsiben, de a duális államalakulaton belül is sajátos helyet foglal el. A Magyar Tengeremlék részeként – a Magyar Királyság egyetlen tengerparti kikötője. A város fénykora a Monarchia fennállásához, azaz a magyar korszakhoz köthető. Etnikai összetételét tekintve is igazi közép-európai város, amely különleges színfoltot alkot a Magyar Királyságon belül. Többségében olaszok lakják (ennek megfelelően az ő kultúrájuk a domináns), de rajtuk kívül magyarok, németek és zsidók is jelentős számban élnek itt. A regény szereplői a Monarchia etnikai és társadalmi színességét reprezentálják: olaszok, magyarok, horvátok, zsidók – és ki tudja, honnan érkező, New Yorkba készülő kívándorlók, polgárok, tisztviselők, iparosok, kereskedők, értelmiségiek, munkások, cselédek. A műben felbukkanó mólók, rakpartok, utcák, épületek elnevezéseiben is ez a kulturális, etnikai sokféleség köszön vissza.

Benedek regénye azt a pillanatot ragadja meg, amikor a látszólag virágzó és gazdag városban a hagyományos társadalom bomlási folyamatai megállíthatatlannak bizonyulnak. Azt a momentumot állítja középpontba, amikor egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a különböző etnikumok együttélése már nem magától értetődő, sőt: egyre kevésbé fenntartható. Nemcsak a személyes kapcsolatokat hatja át a gyanakvás, az önzés, de a feszültség politikai síkon is egyre tapinthatóbb: rendszeressé válnak az olasz és horvát irredenták közötti utcai verekedések, zavarások, ahogyan olyan erőszakos megmozdulásokra is sor kerül, amelyek kifejezetten a magyar fennhatóság ellen irányulnak.

Ebben a miliőben sújt le a végzet a városra természeti csapások (cápák támadása, vijjgó sirályok hada, bóra, földrengés, majd szökőár) és emberéleteket követelő emberi rombolás (bombamerénylet) formájában, amely Fiumét ugyan nem pusztítja el, de egy

sajátos életformának vet véget, és végső soron egy eszmény, Európa pusztulását is előrevetíti.

A mű mozaikszerűen építkezik: a cselekmény egyszerre több, párhuzamos szálon fut, különböző élet-történetekre felfűzve, amelyeket a cápák felbukkanása, a robbantás, majd a szökőár motívumai kapcsolnak össze.

A regény cselekménye 1913-ban egy ragyogó őszi napon, a budapesti Abbázia kávéházban indul, ahol Kovách Richárd újságíró – a Pesti Nap szerkesztője – szokásos feketéje elfogyasztása mellett az újságokat lapozgatja. Megakad a szeme az egyik híren, amely szerint Fiuménél, a Kvarner-öbölben hatalmas cápa tűnt fel. Kovách gyanút fog, hiszen ősszel nincs uborkaszegzon (sőt egész Európa forrong, a „puskaporos hordó” állapotában van). Elhatározza: ahelyett, hogy egy kezdő újságírót bízna meg a fiumei nyomozással, maga jár utána annak, hogy a cápa valóban létezik-e, vagy csak – szokatlan időzítéssel – egyszerű hírlapi kacsaról van szó. Kovách elutazik a kikötővárosba.

A második fejezettől jelennek meg a fiumei szereplők: Antonio, a jóképű olasz fiatalember, Fiume híres, régi olasz családjának, a Camponette családnak tagja, a csinos fiatal horvát cseléd lány, Stukovics Néva, a magyar Noskó-család, a fiumei városi tanácsos, Noskó Gáspár és fiatal leánya, a szép Emília, valamint a család házvezetőnője, a szintén magyar Bagyinka Erzsébet. Sorsukat nemcsak a cápa felbukkanása kapcsolja össze, hanem az is, hogy egytől egyig boldogtalanok, elrontott életükkel, kilátástalan helyzetükkel viaskodnak, elvágyódnak a városból. Mindnyájuk számára büntetést, egyenesen csapást jelent, hogy Fiumében kell élniük.

Antonio figuráján keresztül válnak láthatóvá a város életét átszövő, egyre nyomasztóbb etnikai, politikai feszültségek. Mivel az olasz fiatalember nemcsak saját személyes sorsára, de a helyi olasz közösség életére, a városhoz, Olaszországhoz való viszonyára is reflektál, az olasz nézőpont, a fiumei olaszok mindennapjai, a város olasz emlékezete rajzolódik ki a legkarakteresebben a regényben. Ugyanakkor Fiume magyar vonatkozásairól is számos izgalmas részlet tárul az olvasó elé – nem egyszer egyébként épp az olasz Antonio reflexióján keresztül –, miközben a horvát viszonyulásról, emlékezetéről elvélve esik szó. Az ifjú Camponette sem találja helyét a városban, de szűkebb környezetében, a családjában sem, amelynek fiatal, radikalizálódó tagjai már nem elégszenek meg az utcai verekedésekkel: Fiume Olasz-

országához való csatlakozásának szükségességét bombamerénnyel készülnek nyomatékossítani, amihez a szerb radikálisok, a földalatti Fekete Kéz segítségét is igénybe veszik. Antonio, bár a céllal egyetért, az erőszaktól nemcsak viszolyog, de azt politikailag is elhibázottnak tartja. Miként családja idősebb tagjainak romantikus, a valóságtól elrugaszkodott Itáliaképével, rajongásával, ugyanakkor a mindennapokat jellemző, sokszor elvtelen konformizmusával sem tud megbékélni, kiérdemelve ezzel családjának gyanakvását, bizalmatlanságát. A Camponette-család lezüllése, szétesése megállíthatatlannak tűnik: miközben Antonión a családi szolidaritás, az olasz közösségért, a „véreiért” való kiállás hiányát kéri számon, az egyik családtag besúgóként szállítja a híreket a hatóságoknak a családi ebédlőasztalnál elhangzottokról.

Ennél is nyomasztóbbak a magyar Noskó-famíliát átszövő beteges, gonosz emberi viszonyok. Noskó Gáspár, az elszegényedett felvidéki magyar földbirtokos família sarja – örökség hiányában – a fiumei városházán kénytelen állást vállalni magas rangú tanácsosként. A felmenőit is sújtó végzetes szerencsejáték-szenvedélytől azonban ő sem tud szabadulni, így az egyre szaporodó adósságok törlesztése fejében először egykori alkalmi szeretőjét, az idősödő, hűséges házvezetőnőjét, Erzsébetet, majd fiatal olasz feleségét, végül leányát, Emíliát – akiről csak a regény vége táján derül ki, hogy nem is Noskó lánya – kényszeríti arra, hogy testüket áruba bocsájtva mentse meg Noskót, illetve a családot a teljes anyagi összeomlástól. Ezzel a férfi mind a három nő életét tönkreteszi, felesége nemi bajt szerez, amibe fiatalon belehal, Emília pedig gyakorlatilag öngyilkos lesz. A rendkívül szegény családban született, cselédsorsra ítélt Néva helyzete szintén nélkülöz bármilyen pozitívumot, biztató perspektívát, így ő is legszívesebben elmenekülne. Több ízben megfordul a fejében, hogy véget vet az életének. A kétségbeesés, a szeretethiány Emíliát és Névat érzelmileg is közel hozza egymáshoz, amely fülledt, erotikus, halálvágygal vegyített szerelemben ölt végül testet. A szerző által aprólékosan ábrázolt, előkelő (akkoriban szokatlan módon: fürdőszobával felszerelt), ám rendkívül barátságatlan és sötét Noskó-lakás nemcsak a tenger végtelennek tetsző horizontját ellenpontozza, de a benne lakók boldogtalanságát is érzékelteti.

Közvetlen Monarchia-kritikát egyébként Antonio fogalmaz meg: úgy érzi, az osztrák–magyar állam-

alakulat, mint roskatag fa, megérett a pusztulásra, igazságtalan és életképtelen, amelynek egyik legjellemzőbb kifejeződése, hogy tömegek döntenek a kivándorlás mellett, mert itthoni életüket kilátástalannak érzik. A reményteli értelmiségiként induló, majd pincéerként dolgozó Antonio azt tapasztalja, hogy a mindent átható bornírtság és álságosság a mindennapokat egyre elviselhetetlenebbé teszik: mindenki elégedetlen mindenkivel, mindenki gyanakszik mindenkire. A bizalom, a másik iránti kíváncsiság éppen úgy gyanút kelt, mint ahogy az is értetlenséget vált ki, hogy Antonio kedvtelésből magyar költőket fordít olaszra.

Aligha véletlen, hogy a Monarchiával kapcsolatos (naiv) optimizmust mintha csak a budapesti – azaz: nem fiumei – Kovách képviselné. A kényelmes, szokásaihoz mániákusan ragaszkodó, ám dörzsölt pesti zszurnalisztát eleinte egyébként sem a város, sem a hegyek, sem a tenger szépsége nem hozza lázba. „Emiatt képesek egyesek órákon át zötykölődni a vonaton?” – teszi fel a kérdést magának kissé csalódottan, amikor kinéz az Európa Hotel tengerre néző ablakán. Ugyanakkor elégedetten veszi tudomásul, hogy a fontosabb magyar lapok Fiumében is olvashatók, míg a fiumei szabadkőműves páholy esti rendezvényén a több nyelven elhangzó tósztok és a felszolgált nemzeti ételek színessége nyugtázza le: „Miután leültek, Kovách Richárd megint csak arra gondolt, hogy milyen csodálatos ez a Monarchia. Megannyi szín, megannyi forma, megannyi pompa! Nem lehet betelni vele. Adja az ég, hogy örökkön fennálljon!” Hasonló következtetésre jut a Tengerbiológiai Állomás vezetőjével, Garády Viktorral való találkozás során is. A beszélgetés nemcsak a tengeri áramlatokra, cápákra, tonhalakra, sirályokra vonatkozó ismereteit gyarapítja: az olasz származású, ám Erdélyben született, magyar családba benősülő és magyarul publikáló Garády személyes története a nemzeti és kulturális identitások természetes átjárhatóságának, egymásba fonódásának felismerését is szolgálja. A város utcáit járva Kovách arra a következtetésre jut, hogy Fiume valami egészen különleges, saját törvényszerűségeit követő képződmény, amit elfogalni ugyan el lehet, de meghódítani nem. „Olyan, akár a macska: az ember mondhatja, hogy az övé, ám közben az állat éppen csak eltűri jelenlétét, egyébként intézi dolgait saját kénye-kedve szerint.”

A szököár, miként a bibliai özönvíz, ugyanakkor mintha katartikus megtisztulást is hozna: egy kor-

szak, egy világ lezárásának, de az újrakezdésnek, új nekilendülésnek a lehetőségét is. Mintha a katasztrófa az etnikai, családi konfliktusokat is zárójelbe tenné. A fiumeiek szorgosan mentik a túlélőket, önzetlenül segítenek a rászorulóknak, mindenütt az összetartás, a szolidaritás, a segíteni akarás gesztusa tapasztalható. Erre utal az is, hogy a Noskó Gáspár által szerzett mentőcsónak utasai híven reprezentálják a város etnikai összetételét. Noskót büntudat gyöttri Emília halála miatt, ezért a túlélők önfeláldozó megmentésével akar vezekelni. Szimbolikus, hogy végül ugyanaz a cápa falja fel, amelyik Emiliát is elpusztította. A férfi halála is azt sejteti: a dolgok helyükre kerülhetnek, rendbe jöhetnek. Antonio és Néva – a katasztrófának köszönhetően – egymásra találhatnak, és a közös kivándorlás mellett döntenek. Kovách – dacára annak, hogy nem tud úszni – Noskó csónakjában Antonióval együtt maga is részt vesz a túlélők felkutatásában; életre szóló (írói) élményanyaggal térhet haza Budapestre. Fiume minden jel szerint újra élni akar.

A pesti újságíró egyébként a katasztrófa nyomán érez rá a tenger és a város ellenállhatatlan vonzerejére. Miután fiumei tudósításai nagy népszerűsége tesznek szert Budapesten és Fiumében egyaránt, elhatározza, hogy élményeiről könyvet ír, és immáron családotul tér vissza a tengerparti városba. A vonat épp akkor hagyja el a Keleti pályaudvart, amikor bombaként robban a hír: Szarajevóban megölték a trónörökösöt. Ez egyértelművé teszi: a nemrég megtapasztalt katasztrófa nem valaminek a vége, hanem

a kezdete. A rikkancsokat a Keletiből kigördülő vonatról azonban Kovách már nem hallja. Ez a regény záró momentumuma.

A továbbiakat aligha kell magyarázni: a Monarchia összeomlik. Az első világháború, az olasz autonómia-törekvések, illetve az olasz állami nagyhatalmi ambíciók, az egyre hangosabb horvát irredentizmus maga alá temeti a sajátos közép-európai miliőt, a Garády Viktorok világát: először a magyar Fiume, majd néhány, kacsaringós történelmi kitérőt követően az olasz Fiume is alámerül.

A lendületes cselekményszöveg, a szökőár pusztításának szinte filmszerű ábrázolása a regény kétségtelen erényei közé tartoznak. Jól kidolgozottak a karakterek, különösen Erzsébeté – talán a házvezetőnő (rokonszenvesnek a legkevésbé sem nevezhető) figuráját sikerült Benedeknek a legtöbb étellel, érzelmi árnyalattal megtölteni. A szerző atmoszférateremtő képessége is kiváló. A mozaikszerű történetmesélés közben, a tengerbiológiai, földrajzi kitérők mellett plasztikusan kirajzolódik Fiume mítikus arca is. Figyelemre méltóak a felvillantott középkori városi legendák; különösen érdekfeszítő a Fiume jelképévé váló Morettiről – a török veszélyre utaló, turbános szerecsenfejet ábrázoló ékszerdíszről – szóló monda feldolgozása. Számos szövegrész örökíti meg a belváros épületeinek kalandokban bővelkedő történetét. A korabeli, Velencére emlékeztető óváros, a Gomila szűk, kacsaringós utcáinak, lármás, nyüzsgő életének, illatainak érzékletes ábrázolása a város mesébe illő, varázslatos kontúrjait is megidézi.

Simplicissimus II. (2012, linómetszet)